

”וּמְדַבֵּר מִתְּנָה”

מרב שמש רוזן

מה פשר הבחירה האלוהית לתת את התורה במדבר דווקא? מסע אל המדבר מתוך עיון במגוון היקריותיו בתנ”ך

קביעת מקום למאורע חשוב אינה עניין של מה-בכך. זאת יודע כל זוג שהתחתן; זאת יודעת כל משפחה שקבעה את ביתה; זאת יודעים מדריכי טיולים וגם ארכיטקטים. למעשה אין מי שאינו חש שלמקומו יש השפעה על חייו.

השפעתו של המקום והשראתו בולטת בהשקעתם של אנשי תיאטרון בעיצוב הבמה ובתפאורה.¹ הצד החזותי של המרחב משפיע גם על העוצמה הרוחנית של המעשים הנעשים בו: בעיצובו של המשכן היה מרכיב חזותי מובהק, ומלאכת המחשבת שנוקקה לבנייתו ולעיצובו באה לבטא ערכים ולאפשר שיח רוחני עם אלוהים. לא בכדי לבנייתו בחר הקדוש ברוך הוא בבצלאל בן אורי בגילוי עליון ישיר: “וְאֵת קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוּרִי בֶן חוּר לְמִטָּה יְהוֹדָה” (שמות לה, ל). התיאורים הארוכים והמפורטים, החוזרים ונשנים של המרכיבים החזותיים במשכן ובמקדש שלמה מעידים בין היתר על חשיבות המראה של האוהל שבו ה' נועד עם עמו או בבית שבו הוא שוכן. לפי חז”ל, גם סביב בנייתו ועיצובו של מקדש הורדוס נערך דיון בינו לבין חכמים.² לחזותו של המקום הקדוש יש אפוא משמעות מיוחדת.

הרב קוק מזכיר את התפתחות החוש האסתטי כתנאי ובסיס להתפתחות רוחנית:

צריך החוש האסתטי בדרך כלל להתפתח יפה, עד כדי שתוכל הנשמה להתאזר בציור התפארת האצילי, באופן שתוכל לעמוד במרומי דרגותיה. והספרות שבדור, ותאוות ההתרחבות של היופי שאחזה אותו, אף על פי שהם נוטים לענייני החול, ולפעמים הנם נטמאים מאד, אינם כי אם דרגות והכשרים אל הטוהר העליון של הוד של מעלה שיופיע בעולם (שמונה קבצים ב, קיא).

אם הצורה האסתטית המעוצבת, ההדר והיופי חשובים כדי לעורר קדושה ורוחניות; אם בבניית המשכן והמקדש, מקומות התקשורת שלנו עם הקדוש ברוך הוא, נעשתה עבודה אומנותית מושקעת, מדויקת ומאומצת כל כך שיופיה

1 הרב מרדכי ורדי, “אסתטיקה ואמונה”: <https://www.tzohar.org.il/?p=541>.

2 ראו בבלי, בבא בתרא ד ע”א.

וגדולתה נודעו למרחוק,³ מדוע המתנה הגדולה ביותר שקיבלה האנושות, וישראל בתוכה - תורת ישראל - ניתנה במדבר? מדוע התורה, שבו מתקשר הקדוש ברוך הוא עם ישראל, ניתנה דווקא במקום יבש, צחיח וחסר חיים, מקום שנראה שהוא כמעט נטול תפאורה, מקום שיד אנוש לא נגעה בעיצובו? מדוע המדבר הוא הבמה שנבחרה לטקס נתינת התורה?

במסע בין מגוון מקורות אבדוק את אפיוני המדבר ואעמוד על תכונותיו הטבעיות. אבקש לברר מה הוא מקרין ומהן התחושות שהוא מעורר באדם ואידרש למשמעויות התפתחותו של העם במדבר ולהיותו תחנה בדרך אל הארץ המובטחת, כדי לברר מדוע התורה ניתנה לישראל במדבר.

א. מקום צייה וצלמוות - מאפייני המדבר

כך מתאר משה את המדבר בשנה הארבעים למסע העם בו: "המוליכך במדבר הגדל והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים המוציא לך מים מצור החלמיש. המאכלך מן המדבר אשר לא ידעו אבתיך למען ענתך ולמען נסתך להיטבך באחרייתך" (דברים ח, טו). המדבר הוא מקום שמוט, מופקר ולא מוכר, נעדר חיים ומסוכן. ברצוני להרחיב את אפיוני המדבר דרך כמה הופעות שלו בתנ"ך.

1. הפקר וריחוק מעולם היישוב

מכיוון שהמדבר אינו כפוף לתרבות, קל ללכת בו לאיבוד. כך נראו ישראל בעיני פרעה נטולי יעד ומטרה ברורים, חסרי כיוון: "נבכים הם בארץ סגר עליהם המדבר" (שמות יד, ג). גם כאשר ירמיהו מזכיר ממרחק של דורות את מסע ישראל לארצם הוא מתאר את המדבר "ארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם" (ירמיהו ב, ו). המדבר הוא מקום של הפקר. אין מתנהלים בו חיים מתוקנים, ואין עוסקים בו ביישובו של עולם.

לאפיון זה של המדבר מתקשרת אחת המצוות המרכזיות בעבודת הכוהן הגדול ביום הכיפורים - מצוות שילוחו של השעיר לעזאזל. הכוהן היה לוקח שני שעירים (זכרים של עז) ומטיל גורל עליהם: בגורלו של אחד מהם עלה לעלות לקורבן חטאת לה, ואילו בגורלו של השני עלה להשתלח לעזאזל שבמדבר. הכוהן סמך את ידיו והתוודה על כל עוונות העם "ונתן אתם על ראש השעיר" (ויקרא טז, כא), ולאחר מכן: "ונשא השעיר עליו את כל עונותם אל ארץ גזרה ושלח את השעיר במדבר" (שם, כב). השעיר נשלח למדבר על ידי שליח מיוחד. שם הוא הושלך מצוק גבוה והתרסק במורד ההר עד שנעשה אברים-אברים. הרמב"ם סובר כי מכיוון שהשעיר מסמל כפרה על חטאים חמורים ביותר, אין שוחטים אותו ולא מקריבים, אלא מרחיקים אותו בתכלית הריחוק

3 בבלי, סוכה נה ע"ב: "מי שלא ראה בית המקדש בבנינו לא ראה בנין מפואר מעולם".

לארץ גזרה, כלומר למקום הגזור מהציבור. בהרחקתו אל המדבר הגזור מן הארץ המיושבת יש ביטוי לניתוק המלא של ישראל מחטאיהם.⁴ המדבר אפוא הוא המקום הנידח, המאופיין בריחוק ממקום יישוב.

2. סכנות והיעדר חיים

בפסוקים שבהם תיאר ירמיהו את מסעם של ישראל מופיע אפיון נוסף של המדבר: "הַמּוֹלִיךְ אֶתְנּוּ בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ עֲרָבָה וְשׁוֹחָה בְּאֶרֶץ צִיָּה וְצַלְמֹת" (ירמיהו ב, ו). המצודות מבאר את המילה צלמות "צלו של מוות", כלומר חשכת קבר.

אפיון זה מתקשר לסיפורו של אליהו. לאחר שהרג את כל נביאי הבעל ונרדף על ידי איזבל שרצתה להמיתו, נמלט אליהו אל המדבר, שכן ידע שאין בו אנשים, ועל כן שם לא ייתפס. צל של רותם היה לו מחסה והגנה מפני השמש המדברית הלוהטת, ומלאך דאג להזינו. אך תנאי החיים הקשים במדבר הביאו את אליהו הרדוף והמתוסכל לשאול את נפשו למות.⁵

המדבר מתקשר למוות הן בשל הבדידות, המרחק מהציוויליזציה ומבני האדם, הן בגלל תנאי החיים הקשים בו והצמצום באמצעי מחיה המאפיין את המדבר. האדם במדבר נמצא במצוקה. ללא חסות והגנה תנאי המדבר הקשים עלולים להכניע אותו.

3. נחיתות כללית

"וַיִּשְׁלַח אֹתָם מִשֶּׁה לְתוֹר אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם עֲלוּ זֶה בְּנֹגֵב וְעֲלִיתֶם אֶת הַהָר" (שמות יג, ז). כשהמרגלים נשלחו לתור את הארץ ביקש מהם משה להתחיל את הסיוור שלהם דווקא בנגב. רש"י על אתר מסביר מדוע: "עלו זה בנגב - הוא היה הפסולת של ארץ ישראל שכן דרך התגרים מראין את הפסולת תחלה ואחר כך מראין את השבח". כשם שהסוחרים חושפים את סחורתם בפני הקונה בהדרגה - הם פותחים בסחורה איכותית פחות, ולאט לאט מראים סחורה מוצלחת יותר - כך עולים המרגלים תחילה בנגב, האזור המדברי הנחשב, לפי רש"י, מן המקומות הטובים פחות בארץ ישראל, הפסולת של ארץ ישראל.

ראינו אפוא כי המדבר באשר הוא נחשב נחות. הוא מופקר, מרוחק ממקום יישוב, ותנאי הקיום בו קשים לאדם ומעוררים בו מצוקה ואפילו אימת מוות. ואכן כך מתאר משה את המדבר בשנה הארבעים למסע העם בו: "הַמּוֹלִיכְךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נֶחֱשׁ שָׂרָף וְעִקָּרְב וְצַמְאוֹן אֲשֶׁר אֵין מַיִם הַמוֹצִיא לְךָ מֵיַם מְצוֹר הַחֲלָמִישׁ. הַמְּאַכְלֶךָ מִן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר

4 מורה נבוכים ג, מז.

5 מלכים א יט. אומנם הדבר אינו נאמר במפורש, אך אפשר שגם מקום מושבו של יונה בן אמיתי, מקדם לנינווה, הוא מקום מדברי. לפי סוף ספר יונה, יונה יושב שם וממתין לראות מה יהיה בעיר ונזקק לצילו של הקיקיון עד שהתולעת מכלה אותו ויונה מתעלף ממכת השמש המדברית. כאלוהו גם יונה שואל את נפשו למות. הוא מיואש הן מיחסו של הקדוש ברוך הוא לנינווה, עיר החטאים שחזרה בתשובה, והן מתנאי המדבר הגורמים לו להיות תלוי בקיקיון אחד ולהתערער בעקבות כרסומה של תולעת קטנה אחת.

לא ידעון אבתיך למען ענתך ולמען נסתך להיטבך באחריתך" (דברים ח, טו). תכונותיו הבעייתיות של המדבר, שממתו והסכנות האורבות בו רק מחזקות את שאלתנו: מדוע בכל זאת התורה ניתנת במדבר?

ב. המדבר והירקמות הקשר עם ישראל

עם ישראל נולד ביציאת מצרים. הקדוש ברוך הוא בחר לגדלו ולהתגלות אליו דווקא במדבר. דווקא תכונת ההפקר האופיינית למדבר, שעליה הצבעתי, היא המאפשרת לבנות בו קשר מיוחד בין ישראל לקדוש ברוך הוא.

הליכתם של ישראל אחרי ה' מתפרשת במבט לאחור לשבחם: "זכרתי לך חסד נעורך; אהבת פלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" (ירמיהו ב, ב). ישראל בנעוריהם האמינו בה' והלכו אחריו. שבחם של ישראל במדבר אינו מתבטא רק בהליכתם אחר ה' בארץ לא זרועה אלא גם בקבלת עול מלכותו עליהם. המדבר אינו רק שומם פיזית; הוא מגלם גם שממה רוחנית. העולם היה כמדבר כל עוד שום אומה לא הסכימה לקבל עליה את מלכות ה'. הקדוש ברוך הוא זוכר לישראל את הנכונות ללכת אחריו בהכנעה ובשתיקה אל המדבר הגדול והנורא. קשיי המדבר חושפים את הנכונות להתהלך עימו בתמימות, לצפות לו ולא לחקור אחר העתידות.

כך סיכם משה את מערכת היחסים של ישראל והקדוש ברוך הוא במדבר לפני פטירתו: "בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ילל ישמן יטבבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו" (דברים לב, ח-ז). הכתוב מתאר את החסדים הגדולים שה' עשה עם עימו בעת שמצא את ישראל במדבר ודאג להם בו.

המילה "ימצאהו" בהקשר זה קשה. אונקלוס תרגם אותה במשמעות המציא לו, סיפק לו, כלומר אלוהים סיפק לישראל את כל צורכיהם והקיפם בענני כבוד. רש"י לעומת זאת פירש מילה זו כעמידה על אופיים - הקדוש ברוך הוא מצא את לבבם נאמן לפניו.⁶ למרות התנאים הקשים בארץ המדברית ובתוהו ילל ישימון נמשכו ישראל אחרי האמונה. במדבר התגלתה מעלתם.

פירושו של רש"י הולם את דברי המדרש:

"ימצאהו בארץ מדבר" וגו' - מציאה גדולה מצא הקדוש ברוך הוא את ישראל שנאמר: "כענבים במדבר מצאתי ישראל". לכך: "ימצאהו בארץ מדבר" - מדבר היה העולם עד שלא יצאו ישראל ממצרים. "ובתוהו ילל ישימון" - תוהו ולילה היה העולם עד שלא יצאו ישראל ממצרים ועד שלא קיבלו את התורה [...]. כיוון שיצאו ישראל ממצרים וקיבלו את התורה האיר העולם (במדבר רבה ב, ו).

6 כפי שנוקט הכתוב את השורש מצ"א לגבי אברהם: "ומצאת את לבבו נאמן לפניך" (נחמיה ט, ח).

במדבר מתקיימת מערכת יחסים דו-כיוונית: הקדוש ברוך הוא מחולל ניסים לישראל - הוא מספק להם את כל צורכיהם ובוחר בהם להיות לו לעם סגולה - וישראל מתמסרים ללכת אחריו למקום מדבר, שבו הם תלויים בו לחלוטין, ושם כורתים אתו ברית. לפיכך כשישראל אומרים במדבר סיני: "כָּל אֲשֶׁר דָּבַר ה' נַעֲשֶׂה" (שמות כד, ז), הם מפריחים את השממה המדברית העולמית. בקבלת התורה הם הופכים מדבר צייה לארץ נחלי מים.⁷ כך אומר הכלי יקר: "שלפי ששני אלפים תוהו היה העולם שם כמדבר כל זמן שהוא בלא תורה, על כן היו צריכין לקבלת התורה להשלים חסרון העולם" (כלי יקר לשמות יג, יז). בקבלת התורה ובקבלת עול מלכות שמיים עליהם הצמיחו ישראל חיי קדושה מטל התחייה של מלכות ה'.

כשם שמשה הדגיש בשירת האזינו שישראל נמצאו דווקא במדבר, כך הודגש עניין זה בשיר השירים: "מִי זֹאת עֲלָה מִן הַמִּדְבָּר מְתַרַפֶּקֶת עַל דֹּדָה תַּחַת הַתְּפוּחִים עוֹרְרֵתִיךָ שְׁמָה חֲבֵלְתֵךְ אִמָּךְ שְׁמָה חֲבֵלָה יְלֻדְתֵךְ" (שיר השירים ח, ה). רש"י על אתר מפרש פסוק זה: "הקדוש ברוך הוא ובית דינו אומרים על כנסת ישראל: 'מי זאת' - כמה היא חשובה זאת, שנתעלתה מן המדבר בכל מתנות טובות שם, נתעלתה במתן תורה ובדבוק שכינה ונראית חבתה לכול ועודנה בגלותה". המדבר הוא מקום ההתייחדות של עם ישראל והקדוש ברוך הוא. שם כנסת ישראל מתרפקת על דודה ושם הם מתבודדים וממתיקים סוד.⁸

בהקשר הזה אפשר לדרוש את המילה מדבר גם מלשון דיבור ולדמיין את הקדוש ברוך הוא ועם ישראל משוחחים שיחה ארוכה שהתאפשרה בחסות השטח הפתוח, ומתוך תהליך הדיבור הם כורתים במדבר ברית זוגית. את השיח הישיר והזורם בין העם לאלוהיו אפשר לראות כמעין ירח דבש במדבר, בדרך לארץ ישראל.

וכך התנבא הושע:

לְכֵן הִנֵּה אֲנִי מִפְתִּיחַ וְהִלְכְתִּיךָ הַמִּדְבָּר וְדַבַּרְתִּי עַל לִבָּהּ. וְנִתְתִּי לָהּ אֶת כְּרִמְיָהּ מִשֶּׁם וְאֶת עֵמֶק עֵכוֹר לְפֶתַח תְּקוּהָ וְעִנְתָּה שְׁמָה כִּימִי נְעוּרֶיךָ וְכִיּוֹם עֲלוֹתָהּ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם. וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא נָאֵם ה' תִּקְרָאִי אִישִׁי וְלֹא תִקְרָאִי לִי עוֹד בְּעֵלַי. [...] וְאֶרְשָׁתִּיךָ לִי לְעוֹלָם וְאֶרְשָׁתִּיךָ לִי בְצֹדֵק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים. וְאֶרְשָׁתִּיךָ לִי בְּאַמּוֹנָה וְיִדְעֶתְךָ אֶת ה' (הושע ב, טז-כב).

ר' יוסף קרא מפרש את הפיתוי וההולכה למדבר כפיוס ושידול בדברים, "לדבר עמה בסתר, ולדבר תנחומים על ליבה". ההליכה למדבר דומה להתבודדות הזוג בירח דבש,

7 הרב חיים סבתו, "ימצאהו בארץ מדבר", דבר תורה לפרשת האזינו, הצופה, י"ב בתשרי תשנ"ט.
8 את פניו אלו של המדבר - האפשרות למפגש ללא הפרעה של זרים - אפשר למצוא גם בהמשך סיפורו של אליהו. לעיל ראינו במדבר בסיפורו של אליהו מקום מפלט. במדבר אין אנשים, ועל כן אליו יכול היה לנוס ולהימלט מזרועה הארוכה של איזבל. ואולם דווקא משום כך שם, במדבר, הוא זוכה להתגלות אינטימית עם הקדוש ברוך הוא בקול דממה דקה.

לימיו הראשונים לפני הבגידה והחטא. מכוח הזיכרון הזה יוכלו ה' ועם ישראל גם בעתיד לשוב זה אל זה ולהתפייס, לכרות ברית חדשה מרצון, ברית נצחית. עם ישראל ישמור צדק ומשפט, וה' יחוננהו בחסד וברחמים.

דווקא תנאי האקלים והשטח המדבריים שאליהם שלח הקדוש ברוך הוא את ישראל כשאך נוצרו כעם, הביאו לתלות מוחלטת של ישראל בניסים ובהשגחה יום-יומית. למרבה הפרדוקס, הנדודים במדבר, שבאופן טבעי היו אמורים להיות חוויית מצוקה פיזית מתמשכת, הפכו לחיים הדומים יותר לגן עדן, על מעלותיו ועל הקושי לחיות בו.

למרות ההבדלים העצומים בין המדבר לגן עדן יש ביניהם גם מן המשותף: הן במדבר הן בגן עדן לא הייתה לאדם בחירה מלאה. כשם שבגן עדן האדם ואשתו ניזונו מן המוכן בלא זיעה ועדיין לא הייתה להם בחירה חופשית מלאה כל עוד לא טעמו מפרי עץ הדעת טוב ורע, כך במדבר התרגלו ישראל לאכול מן, מאכל שמיימי שלא דרש את פעולת הברירה של הטוב והמזין מתוך הפסולת. אפשר לראות בזה ביטוי לכך ששוב חסרה להם הבחירה בין טוב לרע. תחושת החסר הזו התבטאה בחטא המתאוננים. ההליכה בתנאי המדבר הקשים הייתה אמורה לסגל את ישראל לנאמנות לרצונו של מקום, אך במסעם במדבר נחשף גם היצר האנושי של ישראל, שהוא כידוע רע מנעוריו (שפת אמת, בהעלתן תרמ"ז, תרמ"ח, תרנ"ב, ד"ה "והנה כתיב כמתאוננים רע").

ג. המדבר וארץ ישראל

התורה מנגידה את המדבר לארץ ישראל. בספר במדבר המדבר מכונה "המקום הרע הזה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשותות" (במדבר כ, ה), ובספר דברים מופיעה ההנגדה הן בתיאור שבחה של הארץ הן בתיאורי המדבר, סכנותיו וניסיו, הבאים לאחר דברי השבח הללו:

וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדָּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכָה ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לְמַעַן עֲנֹתְךָ לְנִסְתָּךְ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ הִתְשַׁמֵּר מִצֹּתוֹ אִם לֹא. וַיַּעֲנֶךָ וַיַּרְעִבְךָ וַיֹּאכֶלְךָ אֶת הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא יִדְעַת וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לִבְדוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם [...] כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֶךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מַיִם עֲיִנֹת וְתַהֲמֹת יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָרָה. אֶרֶץ חֹטֶה וְשִׁעֲרָה וְגִפְנֵי וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדָבָשׁ. אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכָּנֹת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תַחֲסֹר כָּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבֹתֶיךָ בְּרָזַל וּמַהֲרִיָּה תַחְצֹב נַחֲשֹׁת. וְאֶכְלָתָּ וְשִׂבַּעְתָּ וּבְרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאֶרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ. הַשָּׁמֶר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְבַלְתִּי שָׁמֹר מִצֹּתוֹי וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם. פֶּן תֹּאכַל וְשִׂבַּעְתָּ וּבְתִים טְבִים תִּבְנֶה וַיִּשְׁבַּתָּ. וּבְקִרְךָ וּצְאֲנֶךָ יִרְבִּין וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָּךְ וְכָל אֲשֶׁר לָךְ יִרְבֶּה. וְרַם לְבָבְךָ וְשִׁכַּחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים. הַמּוֹלִיכָךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נָחַשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצַמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין מַיִם הַמוֹצִיא לָּךְ מִמֵּי מִצְוֹר הַחֲלֹמִישׁ. הַמֵּאֲכֶלְךָ מִן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן עֲנֹתְךָ וּלְמַעַן נִסְתָּךְ [...] (דברים ח, ב-טו).

חיי המדבר היו שלב נחוץ בתולדותיו של העם. הם נועדו לחנכו. בזיכרון ההליכה במדבר נעוצה הרפואה העיקרית לסכנה העלולה לנבוע מטובתה ועושרה של הארץ דווקא - סכנת השכחה. בלכתם במדבר חיו ישראל תחת השגחה אלוהית מתמדת שהייתה ישירה וגלויה יותר מזו שהייתה צפויה להם בארץ, והמן שאכלו במדבר, לחם שמיימי, היה בטוח וקבוע מהדבש ומהחלב של ארץ כנען. אולם במדבר חסרו להם חיים טבעיים של עם העובד את אדמתו ומוציא ממנה בעמל כפיו תבואה ופירות.

עם ישראל יצא ממצרים, ארץ שלא נדרשה על ידי ה'. במצרים סופקו כל הצרכים מלמטה, מן הנילוס, ובכך היו המצרים מנותקים מכל קשר עם אלוהים. לעומת זאת כשבני ישראל נסעו במדבר הם הפכו תלויים לחלוטין בחסדו של הקדוש ברוך הוא ובניסיו היום-יומיים: מים ניתנו להם מן הסלע, ולחם - מן השמיים. אולם לחסד הכלכלה המלאה של העם היה גם צד אחר. התורה רואה בתלותם הקיצונית בחסדי ה' עינוי וניסיון.⁹ חיים כאלו לאורך זמן חורגים מסדרי בראשית שלפיהם אדם אוכל מפרי עמלו. את ארץ ישראל מאפיין אורח חיים שיש בו מקצת מהחיים במצרים, שכן החיים בה מושגתים על יסודות חקלאיים וטבעיים; ועם זה:

[...]הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֵתָּהּ בָּא שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא אֲשֶׁר יִצְאָתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זֶרְעֶךָ וְהִשְׁקִיָּתָּ בְרִגְלֶךָ כִּגְן הַיָּרְק. וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אֵתֶם עֲבָרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבִקְעוֹת לְמַטֵּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתָּה מַיִם. אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דִּוָּשׁ אֶתָּה תַמִּיד עֵינֶי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּהַ מְרִשִׁית הַשָּׂנֵה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה (שם יא, י-יב).

ארץ זו חיה תחת השגחה אלוהית מתמדת, ובכך היא דומה למדבר. בארץ ישראל משתלבים שני היסודות בצורה ראויה.¹⁰ על גבי הרעיון הזה מציע הרב יהושע ויצמן קריאה מעניינת בדיון התלמודי בסיפורו של המקושש במדבר.¹¹ כך נאמר בספר במדבר:

וַיְהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקֹּשֶׁשׁ עֵצִים בַּיּוֹם הַשֵּׁבֶת. וַיִּקְרְבוּ אֹתוֹ הַמְּצָאִים אֹתוֹ מִקֹּשֶׁשׁ עֵצִים אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן וְאָל כָּל הָעֵדָה. וַיִּנְיְחוּ אֹתוֹ בַּמִּשְׁמֶר כִּי לֹא פָרַשׁ מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה מוֹת יוֹמֵת הָאִישׁ רָגוּם אֹתוֹ בְּאֲבָנִים כָּל הָעֵדָה מִחוּץ לַמַּחֲנֶה. וַיִּצְיֵאוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בְּאֲבָנִים וַיָּמָת כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה (במדבר טו, לב-לו).

חז"ל העלו את הסברה כי סיפורו של המקושש, המופיע בסוף פרשת שלח, מתייחס לחטא המרגלים. בשל הייתור של פתיחת הסיפור, 'ויהיו בני ישראל במדבר', בעיצומו של ספר במדבר, זיהה ר' עקיבא את המקושש עם צלפחד על פי גזרה שווה: "תנו רבנן: מקושש זה

9 דברים ח, ב-ג, טז.
 10 הרב אלחנן סמט, "בין מדבר לנהר - שבחה הכפול של הארץ", עיונים בפרשות השבוע, מעלה אדומים תשס"ב: <https://tinyurl.com/y5au6v8m>.
 11 הרב יהושע ויצמן, "המקושש והחסיד - הפורץ והגודר - לפרשת שלח לך", כיפה, י"ט בסיוון תשס"ג: <https://tinyurl.com/y9m8hb15>.

צלפחד, וכן הוא אומר: 'ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש וגו', ולהלן הוא אומר: 'אבינו מת במדבר'. מה להלן צלפחד, אף כאן צלפחד - דברי רבי עקיבא" (בבלי, שבת צו ע"ב).

התוספות מביאים מדרש האומר: "מקושש לשם שמים נתכוון" (תוספות לבבא בתרא קיט ע"ב, ד"ה "ואפילו"). כלומר, המעשה של המקושש לא נבע ממעידה בחטא אלא היה מכוון. לפי הרב ויצמן, המקושש ביקש לתקן את חטא המרגלים. במעשה שעשה ביקש לבטא שהמדבר אינו מתאים לחיים. שמי שחפץ בחיים מתוקנים צריך לשאוף לארץ ישראל. כך הוא מסביר את חטאו של המקושש על פי רב יהודה בשם שמואל: "אמר רב יהודה אמר שמואל מקושש מעביר ארבע אמות ברשות הרבים הוה" (בבלי, שבת צו ע"ב).

רשות הרבים היא בחינה מסוימת של הפקד. ברשות זו כל אדם הולך לדרך, ואין אדם רשאי להשתמש בה לצרכיו. ובכל זאת, בתוך רשות הרבים יש ליחיד בחינה מסוימת של מקום המיוחד לו - ד' אמותיו. על כן אסרה תורה לטלטל חפץ יותר מארבע אמות ברשות הרבים. בכך שהמקושש העביר במדבר ד' אמות הוא שלל את האפשרות שיש במדבר כל אפשרות של מקום מיוחד. הוא ראה בו הפקר בלבד. רק במקום יישוב, בארץ ישראל, יהיה מקום למעשה של היחיד, לעבודתו ולתיקונו. במעשה שלו ביקש המקושש להטיח כנגד הכיוון של המרגלים, שמאסו בארץ חמדה, ולומר כי במדבר אין ערך לקיום המצוות. המצוות שייכות לתיקון העולם. ובמדבר המופקר אין להן משמעות.¹²

בפרק הראשון הבאתי את דברי רש"י, שראה בנגב, במדבר, את הפסולת של ארץ ישראל. במקום אחר קשר רש"י בין הפסולת לבין הפועל 'לפסל': כך הוא מפרש את מצוות ה' למשה: "פֶּסֶל לָךְ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים פְּרָאשִׁימִים וְכִתְבֹתַי עַל הַלַּחַת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלַּחַת הַרְאשִׁימִים אֲשֶׁר שִׁבְרָתָ" (שמות לד, א): "הראהו מחצב סנפרינון מתוך אהלו ואמר לו: הפסולת יהיה שלך. משם נתעשר משה הרבה". הפועל לפסול משמעו השימוש בפסולת כדי להפוך אותה ליצירה, לפיסול, וזהו המקור לעושה. במדבר, כביכול פסולתה של הארץ הנושבת, עברו ישראל תהליך של פיסול ועיצוב. הם הפכו מעם עבדים לעם הנבחר של ה', שעליו מוטל להאיר את העולם ולקדש שם שמיים.

סיכום

באמצעות ניסיונות לאפיין את המדבר מתוך מגוון הקשרים בתנ"ך ובפרשנותו ודרשנותו ניסיתי להתקרב אל פשר הבחירה האלוהית להתגלות לפני העם ולתת לנו את התורה דווקא במדבר. אף שהמדבר מהופך באופיו ממקומות ההתוועדות של ה' עם עמו, שבדרך כלל מעוצבים באופן מוקדם ונדרשת להכנתם מלאכת מחשבת, הוא נושא עימו אנרגיה משלו, רוח אופיינית שאינה תלויה דווקא בחזונו או באסתטיקה שלו.

בתחילת המאמר עמדתי על היותו מהופך ממקום היישוב, מבעלות אנושית, מרוחק, צופן בתוכו סכנות ומוות, ובאופן כללי נתפס נחות מעולם היישוב. ואולם תכונות שליליות אלו התעדנו דרך העיון במדבר בשני ההקשרים של נדודי ישראל במדבר: ראשית, המדבר הוא מקום אידיאלי למפגש באין מפריע. הוא מקום מבודד המאפשר צמיחה וטיפוח של אהבת הנעורים של הקדוש ברוך הוא וישראל. דווקא תנאיו הקשים העצימו את האינטימיות והאמון ביניהם. שנית, המדבר, המוגד לארץ ישראל, ונדודי העם בתלות מוחלטת בחסדי ה' היו מעין שלב חניכה קיצוני של העם לאחר שיצאו מן ההוויה המצרית, שהשפע הכלכלי שלה תחתון, לקראת השלב המאוזן בארץ המובטחת בין יגיעה מלמטה ונשיאת עיניים אל על.

העיון במקורות הדהד בחוויה המוכרת לי מן הטיול במדבר. בתחילתו הטיול קשה ותובע מאמץ. הלם אנושי, הכרה בחידלון שלי מול המדבר המאיים. ואט-אט, ככל שהטיול נמשך, מתפתחות בי הזדהות, מציאת מקום בתוך המרחב הגדול ויכולת להיולד מחדש בתוכו.

הראי"ה קוק כתב:

מי שאין נפשו משוטטת במרחבים, מי שאינו דורש את אור האמת והטוב בכל לבבו, איננו סובל הריסות רוחניות, אבל אין לו גם כן בנינים עצמיים. הוא חוסה בצילם של הבניינים הטבעיים, כמו השפנים שהסלעים הם מחסה להם. אבל האדם, מי שנשמת אדם באמת בקרבו, נשמתו לא תוכל לחסות כי אם בבנינים שהוא בונה בעמלו הרוחני, שאיננו פוסק תמיד מעבודתו הזריזה (שמונה קבצים א, קפד).

ההתחקות על תכונותיו של המדבר ועל הדהודו האנושיים במקורותינו, מהתורה ועד לאחרונים, מפתחת בי את האפשרות לראות בו כלי למפגש עם הקדוש ברוך הוא. כך אני לומדת וגם נזכרת כיצד להיפגש עם אלוהים, עם אדם ועם תורת ה'.

מסע ישראל במדבר מזכיר בציון מקומות ספציפיים: "וּמִדְבַר מִתְנָה. וּמִמִּתְנָה נִחְלִיאֵל וּמִנְחִיאֵל בְּמוֹת" (במדבר כא, יח-יט). אפשר להפליג עם חכמים ופרשנים במחזות הרוח ולחשוב על המקומות הללו לא רק כעל נקודות ציון גאוגרפיות אלא גם כעל נקודות במסע נפש ורוחני.

אמר רב מתנה: מאי דכתיב (במדבר כא, יח) "[באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענתם] וממדבר מתנה?" אם משים אדם עצמו כמדבר זה, שהכל דשין בו - תלמודו מתקיים בידו; ואם לאו - אין תלמודו מתקיים בידו [...] אמר ליה: אם אדם משים עצמו כמדבר זה, שהכל דשין בו - תורה ניתנה לו במתנה; וכיון שניתנה לו במתנה - נחלו אל, שנאמר "וממתנה נחליאל"; וכיון שנחלו אל - עולה לגדולה, שנאמר "ומנחליאל במות" (בבלי, עירובין נד ע"א).

המדבר הוא התחנה הראשונה בלימוד תורה. בראשית התהליך האדם צריך לחוות את עצמו כמדבר פתוח שהכול מהלכים בו, כמלון אורחים שאין לו דבר משל עצמו. עליו להיות פתוח

לכל פרשנות ורעיון. מי שחווה את ריקנות המדבר ומסכים לאיין את עצמו, יזכה למתנה הגדולה ביותר - התורה, נחל אל.

האתגר להיות מדבר שהכול דשין בו אינו פשוט, כפי שראינו גם בתיאור מסעם של ישראל במדבר. ואולם המדבר מציע לנו חוויית לימוד שונה מהמוכר, שהרי ראשיתה של למידה נוגעת ואמיתית עשויה לטלטל ולערער. מי שמעז לקפוץ אל חוויית הלימוד כמדבר הוא מי שעוזב את מגנותיו הראשוניות ופותח את ראשו ואת ליבו לקראת הלא-ידוע. כאשר אדם לומד תורה כמדבר הוא חש קבלה של מתנה אדירה.¹³

לְצֵאת אֶל הַמְדַבֵּר
זֶה לְצֵאת
מֵעֶצְמֶךָ
הַמְיֻשָּׁב
הַמְאֲרָגָן
הַמְגֻבָּשׁ
אֶל הַבְּלוּלִים הַגְּדוֹלִים
הַתְּהוּ וְבָהוּ
הַשְּׁטֹפוֹנוֹת
סוּפוֹת הַחֹל
וְשֵׁם
בֵּין אֶרֶץ וְשָׁמַיִם
לְהַתְנַפֵּץ בֵּין סְלָעִים
לְהַשְׁתַּלַּח מֵרֹאשׁ צוּקִים
לְהַתְפָּרֵק אֲבָרִים אֲבָרִים
וּבְדָרֶךְ חֲזָרָה
הַבְּיָתָה
לְקַבֵּץ אֶת פְּרוּרֵי הַתְּהוּ
לְאֵבֶן קִטְנָה
יְקָרָה
סְגוּלִית.¹⁴

13 חלק זה נכתב בהשראת המאמר של רוחמה וייס, "אדם שהכל דשים בו", *ynet*, 26 ביוני 2009: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3737387,00.html>

14 ישראל כהן חברוני, "רצוא ושוב 1 פירוורים", **בא איתי למדבר**, בת עין, עמ' 9-10.